

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)
پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد
الهیات و معارف اسلامی- فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

قاعده‌ی «دگرگونی احکام به واسطه دگرگونی
عادات» با رویکردی به شواهد فقهی آن

استاد راهنما:

دکتر علیرضا عابدی

استاد مشاور:

دکتر حسین صابری

دانشجو:

سمیه ذوقی

بهار ۱۳۹۳

صور تجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه خانم سمیه ذوقی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی در ساعت ۸ روز چهارشنبه ۱۳۹۳/۳/۲۸ در محل اتاق شورای دانشکده الهیات با حضور امضا کنندگان ذیل تشکیل گردید. پس از بررسی های لازم، هیأت داوران پایان نامه نامبرده را با نمره به عدد ۱۹۰۲۰۵۰۰۰ به حروف **نوزده هزار و بیست و پنج** و با درجه **عالی** مورد تأیید قرار داد .

عنوان رساله

قاعده دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات
(با رویکردی به شواهد فقهی)

امضا

هیئت داوران

• داور: حجه الاسلام اکبر احمدپور

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

• داور و نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر محمد تقی فخلعی

استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

• استاد راهنما: دکتر علیرضا عابدی سرآسیا

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

• استاد مشاور: دکتر حسین صابری

دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

• مدیر گروه: دکتر محمد تقی فخلعی

استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

اظهار نامه

اینجانب سمیه ذوقی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، نویسنده پایان نامه قاعده «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات» با رویکردی به شواهد فقهی، تحت راهنمایی جناب آقای دکتر علیرضا عابدی سرآسیا، متعهد می شوم:

- تحقیقات در این پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج پژوهش محققان دیگر، به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری، برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می باشد و مقالات مستخرج با نام دانشگاه فردوسی مشهد و یا Ferdowsi University of Mashhad به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تاثیر گذار بوده اند و در مقالات مستخرج از پایان نامه رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این پایان نامه در مواردی که از موجود زنده (با بافت های آن) استفاده شده است، ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- در کلیه موارد این پایان نامه در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق پژوهشی رعایت شده است.

تاریخ و امضای دانشجو
۱۳۹۵

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه ای، نرم افزار ها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی باشد.

تقدیم به

ساحت پاک و مطهر بانوی دو عالم؛

حضرت زهرا *ؑ*؛

به امید آموختن از زندگی
ایشان.

تقدیر و تشکر

سپاس خدایی را سزااست که از من بی نیاز است اما با من دوستی می‌کند و به من محبت می‌ورزد.

حمد از آن خدایی است که بر من نعمت علم آموزی بخشید و فرصت داد تا به شکرانه‌ی این نعمت، از آن‌ها که مرا علم آموختند، تشکر کنم.

و اینک با تکیه بر آموزه‌های دین رحمانی، بر خود لازم می‌دانم از کسانی که با راهنمایی‌های خود، به سرانجام رساندن این پژوهش را ممکن نمودند، تشکر کنم؛ دو استاد بزرگوار دکتر عابدی و دکتر صابری، که کمک‌های ایشان همچون چراغی راه را بر من روشن نمود.

بسمه تعالی
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: قاعده ی «دگرگونی احکام به واسطه دگرگونی عادات» با رویکردی به شواهد فقهی آن		
نام نویسنده: سمیه ذوقی نام استاد راهنما: دکتر علیرضا عابدی نام استاد مشاور: دکتر حسین صابری		
دانشکده □: الهیات و معارف اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	رشته تحصیلی: الهیات
تاریخ تصویب: □□	۱۳۹۱/۹/۱۴	تاریخ دفاع: □□
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	کارشناسی دکتری □□□□□□□□□□□□□□□□	تعداد صفحات: □۱۳۸
<p>چکیده پایان نامه :</p> <p>عرف و عادت از مفاهیم کاربردی فقه به شمار می‌آید؛ یکی از مهم‌ترین کاربردهای این دو مفهوم تاثیر دگرگونی عادات در دگرگونی احکام است. نظریه‌ای که شهید اول، در فقه شیعه، آن را تحت عبارت «يجوز تغیر الأحكام بتغیر العادات» بیان کرده است.</p> <p>این پژوهش با هدف ارائه‌ی تصویری روشن و منقح، با رویکردی توصیفی-انتقادی و با ابزار اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای به بررسی نظریه‌ی شهید اول پرداخته و پس از تعریف مفاهیم و بیان کاربردهای عرف و عادت، نظرات مطرح شده پیرامون این موضوع را به بحث گذارده و سپس به واکاوی ماهیت این نظریه پرداخته است و در ادامه با ذکر شرایط اعتبار و حجیت این کارآیی، به بررسی مصادیق و فروع فقهی آن پرداخته است؛ که مهم‌ترین دستاورد این تحقیق، جمع‌آوری آراء و تبیین نظری پیرامون دگرگونی احکام به وسیله‌ی دگرگونی عادات و نیز بررسی کاربرد این مفهوم در عرصه‌ی مصادیق فقهی، می‌باشد.</p>		
کلید واژه:	امضای استاد راهنما:	تاریخ:
<p>۱. عرف</p> <p>۲. عادت</p> <p>۳. دگرگونی عادات</p> <p>۴. دگرگونی احکام</p>		

فهرست

مقدمه ۱

۱- طرح مسئله و تبیین موضوع ۱

۲- هدف ۱

۳- پرسش‌های اصلی ۱

۴- فرضیه‌های اصلی ۲

۵- پیشینه‌ی پژوهش ۲

۱-۵- کتاب‌ها ۲

۱-۱-۵- شیعه ۲

۲-۱-۵- اهل سنت ۳

۲-۵- مقالات ۴

۳-۵- پایان نامه‌ها ۴

کاربردهای پژوهش ۵

جنبه‌ی نوآوری پژوهش ۵

روش انجام کار ۶

ساختار پژوهش ۶

محدودیت پژوهش ۶

فصل اوّل- کلیات ۷

مبحث اوّل- واژگان شناسی ۷

گفتار اوّل- تغییر ۷

۱- تعریف لغوی تغییر ۷

۲- تعریف اصطلاحی تغییر احکام ۷

گفتار دوّم- حکم ۸

۱- تعریف لغوی حکم ۸

- ۲- تعریف اصطلاحی حکم ۸
- گفتار سوّم - عادت ۹
- ۱- تعریف لغوی عادت ۹
- ۲- تعریف اصطلاحی عادت ۱۰
- گفتار چهارم - عرف ۱۲
- ۱- تعریف لغوی عرف ۱۲
- ۲- تعریف اصطلاحی عرف ۱۲
- گفتار پنجم - سیره ۱۵
- ۱- تعریف لغوی سیره ۱۵
- ۲- تعریف اصطلاحی سیره ۱۵
- گفتار ششم - رابطه‌ی عادت با تأسیسات مشابه ۱۸
- ۱- رابطه‌ی عادت با عرف ۱۸
- ۲- رابطه‌ی عادت با سیره‌ی عقلا ۲۰
- ۳- رابطه‌ی عادت با سیره‌ی متشرعه ۲۱
- مبحث دوّم - اقسام عادت و عرف ۲۱
- گفتار اوّل - عام و خاص ۲۲
- گفتار دوّم - لفظی و عملی ۲۳
- گفتار سوّم - صحیح و فاسد ۲۴
- گفتار چهارم - شرعی و غیر شرعی ۲۵
- گفتار پنجم - کارشناس و غیر کارشناس ۲۶
- مبحث سوّم - منشاء عرف و عادت ۲۷
- گفتار اوّل - درک عقل ۲۷
- گفتار دوّم - شریعت ۲۷
- گفتار سوّم - مصلحت حفظ نظام ۲۸

گفتار چهارم - وضع قوانین و مقررات توسط متصدیان	
اداره‌ی کشور.....	۲۸
گفتار پنجم - نیازهای انسان و ضرورت‌های اجتماعی.....	۲۹
گفتار ششم - فساد زمان.....	۳۰
گفتار هفتم - گسترش علم بشری و پیدایش تکنولوژیهای نوین.....	۳۰
مبحث چهارم - کاربردهای عرف و عادت.....	۳۰
گفتار اول - تشخیص و تعیین مفاهیم الفاظ.....	۳۱
گفتار دوم - تشخیص موضوعات.....	۳۱
گفتار سوم - تطبیق مفاهیم موضوعات بر مصادیق.....	۳۳
گفتار چهارم - کشف اراده‌ی متکلم.....	۳۵
گفتار پنجم - تفسیر اراده‌ی متعاملین در موقع انعقاد عقد.....	۳۵
گفتار ششم - منبع برای کشف حکم شرعی.....	۳۶
گفتار هفتم - موضوع سازی و گسترش موضوعات.....	۳۸
گفتار هشتم - تغییر حکم.....	۳۸
مبحث پنجم - شرایط اعتبار عرف و عادت.....	۳۸
گفتار اول - اطّراد و غلبه.....	۳۹
گفتار دوم - عدم مخالفت با نص.....	۴۰
گفتار سوم - تائید توسط معصوم.....	۴۴
گفتار چهارم - هم‌زمانی نسبت به واقعه.....	۴۴
گفتار پنجم - عدم مخالفت با شرط ملحوظ از سوی متعاقدین.....	۴۵
فصل دوم - بررسی «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات»	
به مثابه‌ی یک قاعده	۴۷

مبحث اوّل-مفاد گزاره	۴۸
مبحث دوّم- چگونگی تاثیر عرف و عادت بر دگرگونی حکم.....	۴۸
گفتار اوّل- موضوع، متعلق، مصداق.....	۴۹
گفتار دوّم- نحوه‌ی تاثیرگذاری عرف در دگرگونی حکم از دیدگاه علمای شیعه	۵۱
۱- تاثیر عرف در دگرگونی حکم از طریق تغییر موضوع حکم	۵۲
۲- تاثیر عرف در دگرگونی حکم از طریق تغییر متعلق	۵۳
۳- تاثیر عرف در دگرگونی حکم از طریق تغییر مصداق	۵۵
۴- تاثیر عرف در دگرگونی حکم از طریق تغییر ملاکات	۵۷
مبحث سوّم- بررسی صحت گزاره‌ی «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات».....	۵۹
گفتار اوّل- بیان آراء.....	۶۰
۱- مخالفان تغییر احکام به سبب تغییر عادات.....	۶۰
۲- موافقان تغییر احکام به سبب تغییر عادات.....	۶۱
گفتار دوّم- جمع‌بندی	۶۳
مبحث چهارم- بررسی ماهیت گزاره‌ی «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات».....	۶۶
گفتار اوّل- قاعده	۶۷
۱- تعریف لغوی قاعده	۶۷
۲- تعریف اصطلاحی قاعده	۶۷
گفتار دوّم- تفاوت قاعده‌ی فقهی و مسئله‌ی اصولی و فقهی.....	۶۷
۱- تفاوت قاعده‌ی فقهی با مسئله‌ی اصولی.....	۶۷

- ۶۹.....۲. تفاوت قاعده‌ی فقهی با مسئله‌ی فقهی.....
- گفتار سوّم - ماهیت عبارت «يجوز تغيّر الاحكام بتغيّر العادات»..... ۶۹
- ۶۹.....مبحث پنجم - قواعد مشابه.....
- ۷۰.....گفتار اوّل - العادة محكمة.....
- ۷۲.....گفتار دوّم - لا يُنكر تغيّر الاحكام بتغيّر الأزمان.....
- ۷۵.....گفتار سوّم - الحقيقة تُترك بدلالة العادة.....
- ۷۶.....گفتار چهارم - المَعروف عُرفاً كالمشروط شرطاً.....
- ۷۸.....مبحث ششم - دلائل قاعده.....
- ۷۸.....گفتار اوّل - ادلّه‌ی کلی.....
- ۷۸.....۱ - كتاب.....
- ۸۰.....۲ - سنت.....
- ۸۲.....گفتار دوّم - ادلّه‌ی خاص.....
- ۸۲.....۱ - سنت.....
- ۸۵.....۲ - دليل عقلي تبعيت حكم از موضوع.....
- ۸۶.....مبحث هفتم - شرایط حجیت یا اجرای قاعده.....
- ۸۶.....گفتار اوّل - اطّراد و غلبه‌ی عادت.....
- ۸۶.....گفتار دوّم - عدم مخالفت عادت با نص.....
- ۸۷.....گفتار سوّم - تایید توسط معصوم.....
- گفتار چهارم - عدم مخالفت عادت با شرط ملحوظ از سوی متعاقدين..... ۸۹
- ۹۰.....گفتار پنجم - عملی بودن عرف.....
- ۹۰.....گفتار ششم - عرفی بودن موضوع.....
- ۹۰.....گفتار هفتم - ملاک بودن عرف متغیّر نسبت به حکم.....
- ۹۲.....گفتار هشتم - عدم تعیین ضابطه در شرع برای حکم.....

فصل سوّم - فروعَات قاعدهی «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی

عادات» ۹۳

مبحث اوّل - فروعَات متغیّر در فقه شیعه ۹۳

گفتار اوّل - احتکار ۹۳

گفتار دوّم - محدودهی احیاء موات ۹۷

گفتار سوّم - تقدم قول زوجه در دعوی مهر قبل از آمیزش

..... ۹۹

گفتار چهارم - تقدم قول زوجه در دعوی مهر پس از

آمیزش ۱۰۱

گفتار پنجم - شطرنج ۱۰۳

گفتار ششم - بیع ما لا ینفع ۱۰۸

گفتار هفتم - مضاربه با غیر نقدین ۱۱۰

گفتار هشتم - لباس شهرت و تشبّه به کفار ۱۱۲

گفتار نهم - سبق و رمایه ۱۱۶

مبحث دوّم - برخی فروعَات متغیّر در فقه اهل سنت ۱۱۹

گفتار اوّل - تغییر موارد اعمال خیار رویت ۱۱۹

گفتار دوّم - اسیتفای دین ۱۱۹

گفتار سوّم - منع حضور زنان در مسجد ۱۲۰

گفتار چهارم - سه طلاق در یک مجلس ۱۲۱

مبحث سوّم - فروعَات قابل تغییر ۱۲۳

گفتار اوّل - کراهت خوردن گوشت الاغ اهلی ۱۲۳

گفتار دوّم - ضمان عاقله ۱۲۴

گفتار سوّم - حد قصر نماز در سفر ۱۲۶

نتیجه‌گیری.....
.....
..... ۱۲۱.....

منابع و مآخذ ۱۲۹

مقدمه

۱- طرح مسئله و تبیین موضوع

فقها در موارد بسیاری به عرف و عادت استناد جسته‌اند. با این حال یکی از کاربردهای این دو که تاثیر در تغییر حکم است، به روشنی منقح نشده است. موضوع بحث این تحقیق بررسی عبارتی است که اولین بار در فقه شیعه، در کلام شهید اول استعمال شده است؛ «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات». این نظر که به ظاهر نشان از تاثیر مستقیم عادت بر تغییر احکام دارد، در فقه شیعه مورد استقبال واقع نشده و حتی توسط برخی مورد انکار قرار گرفته است.

این پژوهش در کنار بیان کلیات، به بررسی ماهیت و صحت این نظر و نیز بیان شرایط حجیت آن با نگاهی به مصادیق، می‌پردازد.

۲- هدف

بی‌شک اجتهاد پویا بدون توجه به عوامل اثرگذار بر دگرگونی احکام میسر نیست. از آنجا که مدعای عبارت مد نظر شهید اول، دخالت عادت در حکم شرعی و دگرگونی احکام به واسطه‌ی عادات می‌باشد، بسیار ضروری است که این مسئله بررسی شده و صحت و سقم و یا حدود و ثغور آن روشن گردد.

۳- پرسش‌های اصلی

أ- آیا عبارت «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات» صحیح است؟

ب- آیا این عبارت، قاعده‌ای فقهی است یا اصولی؟

ج- در صورت صحت عبارت، شرایط حجیت و اجرای آن چیست؟

د- مصادیق و فروعات فقهی این گزاره کدام است؟

۴- فرضیه‌های اصلی

ا- از آنجا که حکم، تحت تاثیر عواملی چون موضوع، مصداق و ملاک قرار دارد، تاثیر عرف و عادت در تغییر حکم، به صورت بدون واسطه و مستقیم، صحیح نیست.

ب- عبارات مشابه «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات» تحت عنوان قاعده‌ی فقهی مطرح شده است، اما فرضیه‌ی تحقیق این است که این گزاره- بنا بر آنکه قاعده‌ی فقهی خود مشتمل بر حکم شرعی می‌باشد و مسئله‌ی اصولی ابزار رسیدن به حکم شرعی است- در زمره‌ی مسائل اصولی قرار می‌گیرد.

ج- این تغییر حکم به سبب تغییر عادت، در صورتی رخ می‌دهد که اولاً شرایط حجیت عرف وجود داشته باشد و ثانیاً آن امر عرفی و عادی منجر به تغییر موضوع، مصداق و یا ملاک حکم گردد.

د- با توجه به ثابت بودن عبادات و عدم تغییر آنها، به نظر می‌رسد قلمرو این گزاره، مربوط به بخش معاملات باشد.

۵- پیشینه‌ی پژوهش

بررسی‌های صورت گرفته در کتب و منابع شیعی، نشان از عدم نگارش متنی مستقل پیرامون موضوع «تغییر احکام به واسطه‌ی تغییر عادات» است. اما گاهی به صورت ضمنی، در کنار پرداختن به عرف و عادت، به این موضوع توجه شده است. در کتب اهل سنت نیز، هم به صورت مستقل و هم ضمنی به این امر توجه نشان داده شده است. برخی از این منابع عبارتند از:

۱-۵- کتابها

۱-۱-۵- شیعه

- حکیم، محمد تقی، *اصول العامة للفقه المقارن*، مرکز الطباعة و النشر العالمی لاهل البيت]، ۴۲۷ق، صص ۴۰۳ الی ۴۱۳.

- صابری، حسین، **فقه و مصالح عرفی**، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۴، صص ۹۷ الی ۱۳۲.

- علیدوست، ابوالقاسم، **فقه و عرف**، ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴ ش.

- کاشف الغطاء، محمد حسین، **تحریر المجله**، تهران، مکتبه النجاح، بی‌تا، ج ۱، صص ۳۱ الی ۳۵.

- گلباغی ماسوله، جبار، **درآمدی بر عرف**، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۸.

۲-۱-۵- اهل سنت

- ابو سنه، احمد فهمی، **العرف و العادة فی رای الفقهاء: عرض نظریه فی التشريع الاسلامی**، مطبعة الازهر، ۱۹۴۷ م.

- جابر العلوانی، رقیه طه، **اثر العرف فی فهم النصوص؛ قضايا المرأة انموذجا**، دمشق، دارالفکر، ۲۰۰۳ م.

- جمعیه المجله، **مجلة الاحکام العدلیة**، تحقیق: نجیب هواوینی، کارخانه تجارت کتب، بی‌تا.

- زحیلی، محمد مصطفی، **القوائد الفقهية و تطبيقاتها فی المذاهب الاربعة**، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۷ ق، صص ۲۹۸ الی ۳۳۸.

- زرقا، مصطفی احمد، **المدخل الفقهی العام**، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۸ ق، صص ۸۶۵ الی ۹۵۳.

- شبیر، محمد عثمان، **القواعد الكلية و الضوابط الفقهية فی الشريعة الاسلامیة**، عمان، دارالفرقان، ۱۴۲۰ ق، صص ۲۵۰ الی ۲۶۸.

- کرکار، جمال، **اثر العرف فی تغیر الفتوی**، بیروت، دار ابن حزم، ۱۴۳۰ ق.

- مدکور، محمد سلام، **المدخل لفقہ الاسلامی: تاریخه و مصادره و نظریاته العامه**، دارالکتاب الحدیث، ۱۹۹۶.

۲-۵- مقالات

- اختری، عباسعلی، مقاله‌ی «زمان و مکان و تحول موضوعات»، چاپ شده در «مجموعه آثار کنگره امام خمینی؛ نقش زمان و مکان در اجتهاد»، ج ۴، قم، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، زمستان ۱۳۷۴.

- اشقر، عمر سلیمان، مقاله‌ی «العرف بین الفقه والتطبيق»، چاپ شده در مجله‌ی «مجمع الفقه الاسلامی»، جده، منظمة المؤتمر الاسلامی، ج ۵ (نسخه‌ی الکترونیکی نرم افزار المكتبة الشاملة، نسخه: ۳/۴۸).

- انصاری، علیرضا، «نقش زمان و مکان در اجتهاد»، چاپ شده در مجموعه آثار کنگره امام خمینی «نقش زمان و مکان در اجتهاد»، ج ۱، قم، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، زمستان ۱۳۷۴.

- ایزدی فرد، علی اکبر و دیگران، «عرف و جایگاه آن در استنباط احکام شرعی»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۱، شماره ۱، زمستان ۸۸.

- برجی، یعقوبعلی، «زمان و مکان و دگرگونی احکام»، چاپ شده در «مجموعه آثار کنگره امام خمینی؛ نقش زمان و مکان در اجتهاد»، ج ۴، قم، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، زمستان ۱۳۷۴.

- تسخیری، محمد علی، «العرف و دوره فی عملیة الاستنباط»، چاپ شده در «التوحید»، شماره ۵۸، اسفند ۱۳۷۰.

- جعیط، شیخ کمال الدین، «العرف»، چاپ شده در مجله‌ی «مجمع الفقه الاسلامی»، جده، منظمة المؤتمر الاسلامی، ج ۵ (نسخه‌ی الکترونیکی نرم افزار المكتبة الشاملة، نسخه: ۳/۴۸).

۳-۵- پایان نامه‌ها

- پورسعید، رامین، بررسی نقش عرف در استنباط احکام از نظر شیعه (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه امام صادق.

- سلمانی ایزدی، **جایگاه عرف در فقه اسلامی**، به راهنمایی: محمد صادق علمی، دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۲.

- عرفانی، محمد حنیف، **بررسی آراء ابن عابدین و امام خمینی(ره) پیرامون عرف**، به راهنمایی: حسین صابری، دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۵.

- علوی، سید محمد تقی، **جایگاه عرف و عادت در حقوق اسلام و ایران(رساله دکتری)**، دانشگاه تهران.

وجه تمایز پژوهش پیش رو در مقایسه با پایان‌نامه‌ها و نوشته‌های صورت گرفته، در توجه به یکی از کاربردهای عرف و عادت است، که در سایر کارهای مشابه به صورت گذرا مورد بررسی قرار گرفته است؛ در این تحقیق علاوه بر جمع‌آوری نظرات حول محور تاثیر عرف و عادت بر دگرگونی حکم، به فروعات فقهی آن نیز پرداخته شده است.

کاربردهای پژوهش

کاربرد این پژوهش ناظر به غنی‌سازی مکانیزم استنباط است و ثمره‌ی عملی آن در عرصه‌ی اجتهاد نمایان می‌شود.

جنبه‌ی نوآوری پژوهش

در چند محور می‌توان جنبه‌های نوآوری این پژوهش را مورد بررسی قرار داد:

أ- پرداختن به نظریه‌ی شهید اول در مورد تاثیر عادت در تغییر احکام.

ب- جمع‌آوری نظرات پیرامون تاثیر عادت در تغییر احکام و نقد و بررسی آن‌ها.

ج- ارائه‌ی شرایط حجیت یا اجرای تاثیر عادت در تغییر احکام.

د- بیان مصادیق تاثیر عادت در تغییر احکام.

روش انجام کار

رویکرد پژوهش، رویکردی توصیفی-انتقادی است که جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و نیز با استفاده از رایانه، صورت پذیرفت.

ساختار پژوهش

پژوهش پیش رو در سه فصل، به شرح ذیل تنظیم شده است:

فصل اول: کلیات. در این فصل به تعریف مفاهیم، اقسام عرف و عادت، منشاء شکل‌گیری آن، کاربرد و شرایط حجیت عادت پرداخته شده است.

فصل دوم: بررسی عبارت «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات». در این فصل بررسی چگونگی تاثیر عرف و عادت در تغییر حکم، بررسی صحت و سپس ماهیت عبارت مذکور و پس از آن بیان قواعد مشابه و ادله‌ی حجیت آن و در نهایت، شرایط حجیت و اجرای «دگرگونی احکام به سبب دگرگونی عادات» مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم: مصادیق. در این فصل مصادیقی که حکم آن‌ها در اثر تغییر عرف و عادت، دچار تغییر شده و یا احتمال تغییر در آن‌ها وجود دارد، مورد رسیدگی واقع شده است.

محدودیت پژوهش

با وجود کار در زمینه‌ی عرف و عادت، در فقه شیعه، به کاربرد این دو در تغییر احکام، توجه چندانی صورت نگرفته است. از همین رو و با توجه به کارهای صورت گرفته توسط اهل سنت، به صورت عام در زمینه‌ی عرف و عادت و به صورت خاص، در زمینه‌ی تغییر فتوا بر اثر تغییر زمان و عرف، مراجعه به کتب ایشان و نیاز به ترجمه‌ی آن‌ها، از جمله‌ی محدودیت‌های تحقیق پیش رو بود.